

شورای عالی حوزه علمیه قم

مرکز مدیریت حوزه‌های خواهران

استان: اصفهان

شهرستان: نجف آباد

مدرسه علمیه زهراایه

تربیت فلسفی ملاصدرا

نویسنده: سمیه عظیمی

استاد راهنما: دکتر محسن نقد علی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

چکیده

هدف از مقاله‌ی حاضر آن است تا نشان دهد که با شناخت تربیت فلسفی از دیدگاه فلسفه‌ی ملاصدرا بتواند پاسخی برای تربیت انسان داشته باشد. زیرا آموزش تفکر و تربیت عقلانی و اشاعه و گسترش آن از مهم‌ترین مبانی فلسفه است که موجب علو هر بنیانی است. تربیت در فلسفه یعنی رشد خرد بر اساس غایت فلسفه به گونه‌ای که بتواند تحلیل و معنای درستی از زندگی داشته باشد، از آن جا که هدف از آفرینش انسان رسیدن به تکامل و سعادت است نتایج بدست آمده آن است که برای تربیت عقلانی انسان شناخت نفس، امری لازم و ضروری است زیرا از نگاه ملاصدرا کمال نفس منتهی شدن به نور الهی است. این مقاله به روش توصیفی - تحلیلی تهیه شده است.

کلیدواژه: تربیت، تربیت فلسفی، نفس، حکمت متعالیه.

مقدمه

فلسفه علمی است که از اصلی‌ترین فعالیت انسان یعنی تفکر برخاسته است. تفکر در مورد کلی‌ترین و اساسی‌ترین موضوعاتی که در زندگی و در جهان با آن‌ها روبه‌رو هستیم. فلسفه و حکمت به طور کلی دارای دو بخش نظری و عملی است. فلسفه نظری کنکاشی است عقلی در هستی، مبادی و علل آن و فلسفه عملی، عمل بر طبق شناخت حاصله را مورد بررسی قرار می‌دهد. تربیت نیز عبارتست از فراهم کردن زمینه‌ها و عوامل برای شکوفا کردن و به فعلیت رساندن استعدادهای بالقوه انسان و حرکت تکاملی او به

سوی هدف مطلوب و منطبق بر اصولی معین و برنامه‌ای منظم و سنجیده. و تربیت فلسفی یعنی رشد دادن فرد و آراستگی اندیشه او بر اساس آن چه که غایت فلسفه است.

فعالیت فیلسوفان مسلمان در امور عامه و الهیات به معنای اخص منجر به جریان‌های متعدد کلامی، فلسفی و عرفانی گشت و مجموعه این جریانات زیربنایی فعالیت فلسفی صدرالمتألهین گردید (پرویزی، 1389، ص 367).

در این مقاله به طور کلی به معنای تربیت، معنای فلسفه، اهداف تربیت فلسفی، شناخت نفس و دیدگاه‌های تربیتی که می‌توان از حکمت متعالیه کسب کرد را بیان نموده‌ای. در فلسفه ملاصدرا اگرچه به صراحت در مورد تربیت فلسفی بحث نشده است اما با کنکاش در فلسفه ایشان درمی‌یابیم که سرآغاز شناخت تربیت، نفس است.

معنای تربیت

معنای لغوی تربیت: تربیت از ماده‌ی «رب» یا «ربو» است چون در فرهنگ عربی هم «تربّ الوالد» از ماده‌ی رب به معنای پرورش دادن و بزرگ کردن است استعمال شده است و «ربو» به معنای زیادت، نمو و بالا آمدن است (ابن فارس، 2008، ص 378).

معنای اصطلاحی تربیت: تربیت عبارت است از هر عمل یا فعالیت که واجد اثر سازنده بر روی جسم، روح، شخصیت و شایستگی مادی و معنوی فرد داشته باشد (نیکزاد، 1381، ص 23).

معنای فلسفه

برای فلسفه تعریف‌های مختلفی وجود دارد و در این جا تعاریف سقراط و ملاصدرا را ذکر می‌کنیم. از سقراط نقل شده است که فلسفه علم خودشناسی است و گفته‌اند: «سقراط فلسفه را از آسمان به زمین آورد؛ یعنی ادعای معرفت را کوچک کرده و جویندگان معرفت را متنبه ساخت که از آسمان فرود آیند، یعنی بلندپروازی را رها نموده، به خود باید رفت و تکلیف زندگانی را باید فهمید» (فروغی، 1388، ص 22).

ملاصدرا در خصوص فلسفه می‌فرماید: فلسفه، استکمال نفس انسانی است به واسطه‌ی معرفت حقیقت موجودات و تصدیق به وجود آن‌ها از روی تحقیق نه ظن و تقلید. غایت آن نیز تشبه به باری تعالی و متعلق شدن به اخلاق الهی است (ملاصدرا، 1391، صص 20-21).

تربیت فلسفی

تربیت فلسفی یعنی رشد دادن فرد و آراستگی اندیشه او بر اساس آن چه که غایت فلسفه است یعنی فرد را طوری پرورش دهیم که خود را بشناسد، جایگاه خود را در هستی بیابد و بداند از کجا آمده و به کجا خواهد رفت و زندگی و معنای آن چیست. با تربیت فلسفی فرد درمی‌یابیم که باید زیستن با عزت و کرامت را بشناسد، معنای زندگی را درک کند و در گستره‌ی زمان با فراز و نشیب‌های زندگی برخورد خردمندانه داشته باشد.

رابطه‌ای که بین جسم و نفس وجود دارد سبب می‌شود که آن دو را توأم با هم پرورش داد بلکه انسان باید از لحاظ جسمانی که معمولاً علماء تعلیم و تربیت می‌گویند. تربیت بدن عبارتند از پروراندن جسم از آن لحاظ که بتوانند به اعمال گوناگونی قیام نموده و بدن در برابر بیماری‌ها مقاومت نماید پرورش یابد. و وقتی از جسم و بدن در تربیت اسلامی گفتگو می‌کنیم تنها عضلات و حواس و امثال آن‌ها مورد نظر نیست، بلکه علاوه بر آن‌ها تمام قوای حیاتی و زیستی که از جسم و بدن منبعث می‌شود و در روان اثر می‌گذارد منظور است. که تمام آثار نفس و روان اعم از شعور و تفکر و فعل و انفعالات، انعکاس جسم و بدن است. جسم فقط ظرف نفس است و میان جسم و نفس اتصال پیوستگی و فعل و انفعال مشترک و متقابلی وجود دارد. به این معنی که جسم در نفس و نفس در جسم تأثیر می‌گذارد (حجتی، 1376، ص 41).

5. مراتب نفس

ملاصدرا کمال نفس را در شدت وجود و قوت مدرکات می‌داند. از حیث وجودی، نفس قابلیت رسیدن به تمام مراتب امکانی وجود دارد. بر همین مبنا وی مراتب نفس را به نفس نباتی، نفس حیوانی و انسان نفسان مُلکی یا شیطانی تقسیم می‌کند. نفس از حیث مدرکات نیز دارای سه مرتبه‌ی طبیعی، نفسی و عقلانی است که بر اساس ادراک مخلوقات در عوالم سه‌گانه طبیعت، مثال و مجردات شکل می‌یابند (ارشاد ریاحی، 1389، ص 125).

انسان در طول زندگی مراحل را از رشد می‌پیماید و به تناسب هر مرحله و ویژگی‌های آن، تربیت خاصی را می‌طلبد که در منابع اسلامی نیز مراحل رشد و تربیت انسان در ابعاد مختلف جسمانی و روحانی و مادی و معنوی مورد توجه قرار گرفته است. قرآن کریم مراحل آفرینش انسان را از نقطه‌ی آغازین خلقت او یعنی هنگامی که خاک به صورت گیاه درآید و به مواد غذایی و سپس خون و نطفه مبدل گردد تا هنگامی که در عالم جنین به صورت علقه و مضغه و ... درآید و آماده افاضه روح شود متذکر می‌گردد که طی این مراحل، تربیت تکوین الهی او را همراهی می‌کند و پس از ولادت به بیان سه مرحله رشد یعنی «کودکی، جوانی و بزرگسالی» می‌پردازد که در این جا پای مسئولیت تربیت انسان به میان می‌آید. و در مناسبتی دیگر به بیان گرایش‌های طبیعی و غریزی انسان در مراحل مختلف رشد پرداخته است و در کنار غرایز انسان، استعدادهای متعالی و گرایش‌های معنوی که شخصیت حقیقی انسان را تشکیل می‌دهد و به شیوه متعالی و هم آهنگ در تربیت اسلامی مورد توجه است (رهبر، 1316، ص 236).

6. خلاقیت نفس

ملاصدرا معتقد است که حق تعالی انسان را به گونه‌ای آفریده است که در عالم خویش قادر به ایجاد صور اشیاء است زیرا نفس او از سنخ ملکوت و عالم قدر است یعنی همان گونه که حق تعالی با فیض قیومی خویش جهان هستی را ایجاد می‌کند، نفس نیز با قیومیت خویش، صور خیالی را ایجاد می‌کند. نفس انسان صرفاً امری منفعل نیست بلکه قادر به خلق و ابداع است (کارکن بیوق، 1389، ص 222).

وجود خلاقیت در انسان نه تنها به معنای توانایی وی برای ساختن زندگی و آینده خویش است بلکه از آن جایی که این امر، قدری الهی است که به انسان عطا شده است ارزش و اعتبار وجودی انسان را بالا برد و وی را با گوهر الهی خویش آشنا می‌سازد. از این رو وی درصدد کشف استعدادهای نهفته در وجود خود برمی‌آید: «گوهر خود هویدا کن کمال این است و بس» (همان).

این نوع نگرش کمک می‌کند که به اشیاء نگاهی تازه، طبیعی و مستقیم داشت، که ابداعات، اکتشافات و اختراعات در علوم طبیعی و تجربی از خلاقیت نفس نشأت می‌گیرد. اگرچه در آثار ملاصدرا به صراحت در مورد تربیت بحث نشده اما اتکاء به مسائل نفس که از مهم‌ترین مسائل تربیت است می‌توان به استنباط‌هایی برای تعلیم و تربیت انسان پی برد.

منابع

- ابراهیمی دینانی، غلامحسین، (1368)، معاد از دیدگاه حکیم مدرسی زنوزی، تهران، انتشارات حکمت.
- ابن فارس، (2008)، معجم مقیایس اللغة، بیروت، طریق المکار.
- احمدی، احمد، (1368)، اصول و روش‌های تربیت در اسلام، تهران، واحد انتشارات نقش فرهنگ دفتر مرکزی جهاد دانشگاهی.

- ارشد ریاحی، علی، اسکندری، حمیدرضا، (1389)، «مراتب تکامل نفس از دیدگاه ملاصدرا»، مجله انسان‌پژوهی دینی، ش 24، صص 125-137.
- اله‌بداشتی، علی، (1389)، «تربیت فلسفی جوان (معنا، اهداف و روش‌ها)» در مجموعه مقالات چهاردهمین همایش حکیم ملاصدرا، ایران: انتشارات حکمت اسلامی صدرا، صص 49-64.
- امام خمینی، روح‌الله، (1386)، اربعین (شرح چهل حدیث)، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- پرویزی، مهری، (1389)، «حکمت متعالیه، الگوی تربیت فلسفی» در مجموعه مقالات منتخب چهاردهمین همایش حکیم ملاصدرا، ایران: انتشارات حکمت اسلامی صدرا، صص 3-380 67.
- جوادی آملی، عبدالله، (1375) رَحِیقِ مَخْتوم، ج 1، قم، مرکز نشر اسراء.
- حاجتی، سیدمحمدباقر، (1376)، اسلام و تعلیم و تربیت، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- خسرونژاد، مرتضی، قمی، محسن، شریفانی، محمد (1387)، «نظریه حرکت جوهری پیامدهای فلسفی و تربیتی»، در فصلنامه اندیشه دینی، ش 22، زمستان، صص 91-112.

- رهبر، محمدتقی، رحیمیان، محمدحسین، (1386)، آیین تزکیه، قم، بوستان کتاب.
- زکوی، علی اصغر، (1384)، «تحلیلی از دیدگاه ابن‌سینا و ملاصدرا در مسئله حدوث نفس» در فصلنامه انجمن معارف اسلامی ایران، ش 2، بهار، صص 119-147.
- سجادی، سید جعفر، (1375)، فرهنگ علوم فلسفی و کلامی، تهران، امیرکبیر.
- فروغی، محمدعلی، (1388)، سیر حکمت در اروپا و حکمت سقراط و افلاطون، تهران، انتشارات هرمس.
- کارکن بیرق، حبیب، (1389)، «تربیت فلسفی جوان امروز با تأکید بر آموزه‌های فلسفی حکمت متعالیه» در مجموعه مقالات منتخب چهاردهمین همایش حکیم ملاصدرا، ایران: انتشارات بنیاد حکمت اسلامی صدرا، صص 211-232.
- ملاصدرا، (1391)، اسفار، ج 1،
- ملاصدرا، (1391)، اسفار، ج 8،
- ملکی، حسن، (1389)، تعلیم و تربیت اسلامی، تهران، عابد.
- نوروزی، رضا علی، بابازاده، طاهره، (1389)، «پیامدهای تربیتی نفس از منظر ملاصدرا»، فصلنامه علمی - پژوهشی اندیشه نوین دینی، ش 23، صص 91-112.
- نیکزاد، محمود، (1381)، کلیات فلسفه تعلیم و تربیت، تهران، انتشارات کیهان.